

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ В ПОСТТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Одним з найважливіших завдань на шляху трансформації суспільства від тоталітаризму до демократії є подолання правового нігілізму. Скептицизм, зневіра, неповага до права, до закону настільки міцно увійшли в індивідуальну, групову та суспільну свідомість, що проведення окремих акцій та кампаній не призведе до суттєвого покращення ситуації. Тільки послідовна, комплексна і планомірна робота по формуванню поваги до права, усуненню деформацій правосвідомості і правової культури, підвищенню якості правотворчості, правозастосування та правоохоронної діяльності може змінити становище на краще. В зв'язку з цим доцільно говорити не просто про подолання правового нігілізму, а про формування механізму подолання даного негативного явища.

Для подолання правового нігілізму перш за все необхідно, щоб закріплений в Конституції України принцип верховенства права перетворився на реально діючий принцип життєдіяльності суспільства та функціонування державної влади. Слід визнати, що раніше держава більше уваги приділяла примусовим заходам, ніж юридичним гарантіям прав і свобод громадян. Сьогодні, коли в суспільній свідомості відбулися значні зміни в напрямку усвідомлення цінності кожної окремої особистості, назріла необхідність кардинальної реорганізації системи нормативного регулювання з урахуванням того, що особа є не об'єктом, яким можна керувати шляхом зовнішніх маніпуляцій, а активним, самостійно мислячим суб'єктом. У зв'язку з цим необхідно «очистити» правовий простір від невинуватих великої кількості заборонених зон, надаючи особі максимальну свободу для самоствердження.

Свобода є визначальною умовою повноцінного розвитку особистості. За словами Еріха Фромма, «потреба в свободі є біологічною реакцією людського організму» вона є «передумовою для розгортання всіх людських здібностей особи, її фізичного та психічного здоров'я і рівноваги» [Фромм, с. 173 – 174]. Надмірні обмеження (як просторові, так і правові) неминуче ведуть до деформації особистості. Але свобода ні в якому разі не передбачає повної відсутності обмежень. Слід пам'ятати про те, що «співвідношення дозволів та заборон у будь-якій системі соціальної регуляції має свою внутрішню логіку, носить необхідний, а не випадковий характер і, отже, не може бути змінено за бажанням чи свавіллям» [Нерсесянц, с. 87]. Тому, в кожному конкретному випадку, для кожної сфери правового регулювання необхід-

но визначити оптимальний правовий режим, тобто «порядок регулювання, який виявляється в комплексі правових засобів, що характеризують особливе поєднання взаємодіючих між собою дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язувань та створюють особливу спрямованість регулювання» [Алексеев, с. 170]. Правовий вплив на особу у вільному, демократичному суспільстві можна порівняти з атмосферним тиском, який в оптимальному стані не відчувається і обмежує людину земною поверхнею, разом з тим надаючи їй повну свободу пересування. Так само і право повинне обмежувати поведінку громадян лише тією мірою, яка необхідна для їх власного блага і блага інших осіб. Для особистості однаково небезпечним є як «правовий вакуум», так і надмірна опіка з боку держави.

Говорячи про права та свободи громадянства, слід пам'ятати і про його обов'язки. Як відзначає угорський професор Й. Біг, «надмірне акцентування прав людини при відсутенні на задній план обов'язків або пехтуванні ними в багатьох випадках веде до загострення бажання людини здійснити свої права негайно і в повному обсязі» [Біг, с. 46], що, в свою чергу, породжує правопорушення. Тому цілком слушно уявляється думка про те, що необхідно створити міжнародну Декларацію основних обов'язків людини (на зразок аналогічного міжнародного документу щодо прав людини). Такі пропозиції висувались на XII Всесвітньому соціологічному конгресі в Мадриді (1990 р.) та на конгресі Міжнародного товариства соціального захисту в Парижі (1991 р.).

Ще одним важливим моментом в підвищенні авторитету права є подолання так званого «процесуального нігілізму», тобто недооцінки механізмів реалізації прав і свобод громадян, інших законодавчих положень. В умовах тоталітарного режиму не було особливої необхідності в процедурному забезпеченні прав і свобод, оскільки значна їх частина мала декларативний характер. Але в умовах демократії кожне суб'єктивне право має бути реальним і гарантованим, що вимагає нових підходів до співвідношення матеріального і процесуального права. Традиційне уявлення про процес як виключно юрисдикційний (тільки судова діяльність вимагає суворого дотримання процедурного порядку) не відповідає новим соціальним умовам. Процесуальні відносини виникають не лише в разі скоєння правопорушення, але й в ході реалізації громадянами своїх прав і свобод, і всі вони потребують чіткої правової регламентації і охорони з боку держави. Сьогодні необхідне чітке розуміння того, що демократія — це «влада процедур» [Завадская, с. 9] і що «зв'язаність правом є зв'язаність процесом» [Завадская, с. 218].

У сфері правосуддя також є необхідність вироблення нового підходу до забезпечення захисту інтересів учасників процесу. Бе-

зумовно, важливим є гарантування прав підозрюваного (обвинуваченого, підсудного), щоб максимально захистити громадян від необґрунтованого притягнення до юридичної відповідальності, від зловживань владою з боку правоохоронних органів. Але не менш важливим є також захист інтересів потерпілого. В цьому напрямку чи не єдиною реальною гарантією у нас є можливість проведення закритого судового засідання. Між тим світова практика йде шляхом поступового перенесення наголосу з захисту правопорушника на захист потерпілого. Наприклад, у 1983 р. членами Європейської Ради була підписана Конвенція по відшкодуванню шкоди жертвам насильницьких злочинів; у 1985 р. ООН прийнято Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою; у 1990 р. побачила світ Хартія жертв злочинів (Англія); на IX Конгресі ООН із запобігання злочинності та поводженню з правопорушниками, що відбувся у 1995 р., також обговорювалось питання про необхідність більш ефективного захисту осіб, які постраждали від протиправних посягань [Бойков, с. 192 - 193]. Сьогодні потерпілі, не сподіваючись на допомогу правоохоронних органів, нерідко для захисту своїх прав та повернення викраденого майна займаються саморозшуком, звертаються за допомогою до авторитетів кримінального світу, до оперативних працівників у приватному порядку за винагороду [Ульянов, с. 32].

Повага до права багато в чому залежить і від ефективності існуючої в суспільстві системи юридичної відповідальності. Усуненню деформацій правосвідомості має сприяти «розумне обмеження карального насилля» [Соловьєв, с. 222], забезпечення «відповідності між злочинами та покараннями» [Беккариа, с. 30]. В цілому про ефективність юридичної відповідальності свідчать результати загальної та спеціальної превенції. Ефективність загальної превенції визначається: а) відповідністю норм права суспільній правосвідомості; б) послідовністю їх застосування, в тому числі неминучістю відповідальності; в) стабільністю вироків та інших рішень правоохоронних органів, що приймаються з питань боротьби з правопорушеннями. Ефективність спеціальної превенції відповідно залежить від таких чинників: а) індивідуалізація відповідальності з урахуванням тяжкості скоєного і особистості правопорушника; б) ресоціалізація і реабілітація правопорушника по мірі його виправлення; в) всебічна допомога і контроль за поведінкою осіб, що відбули міру покарання [Кудрявцев, с. 257].

Вирішення проблеми подолання правового нігілізму вимагає також значного підвищення якості правотворчості. Оскільки «в законі поєднуються і протиставляються два моменти: момент права, справедливості і момент політичної сили, співвідношення політичних

сил» [Мушинский, с. 5], дуже важливим питанням сьогодні є деполітизація законотворчого процесу. Законодавчі положення не повинні бути предметом політичного торгу. Крім цього, покращанню ситуації в сфері правотворчості сприятимуть такі заходи:

- прийняття Закону «Про нормативно-правові акти» з вичерпним переліком різновидів актів, з визначенням суб'єктів їх прийняття, строків опублікування і набуття ними юридичної сили, порядку припинення їх дії та інших питань, пов'язаних з правотворчою діяльністю;

- обмеження кількості законів, що діють в державі (наприклад, шляхом їх консолідації та кодифікації), оскільки «перевиборництво» нормативного матеріалу негативно впливає на ефективність правового регулювання;

- забезпечення стабільності законодавства, оскільки «мінливе право — не регулятивне право» [Козловський, с. 90]. Безумовно, право має бути гнучким, чутливо реагувати на зміни, що відбуваються у суспільстві, але ті зміни, що вносяться до законодавства, повинні бути ретельно прорахованими і не дуже частими;

- підвищення ролі закону в системі нормативно-правових актів. Ті закони, що приймаються сьогодні, дуже часто не можуть бути використані безпосередньо, оскільки вони потребують подальшої деталізації. Необхідно створювати всі умови для того, щоб закон був актом прямої дії. Слід також вчасно готувати «нормативні пакети» конкретизуючих актів, які повинні набувати юридичної сили одночасно з законом [Завадская, с. 190 – 191];

- підвищення рівня законодавчої техніки, впорядкування юридичної термінології;

- створення ефективної системи інформування правотворчих органів про соціальні наслідки застосування юридичних норм.

Всі ці міркування є лише незначною частиною того, що дійсно необхідно зробити для зміни «вектору» сприйняття права громадянами, для формування в суспільстві «почуття права». В цілому механізм подолання правового нігілізму має об'єднувати три комплексних блоки:

- комплекс спеціально-юридичних заходів, що націлені на формування якісно нової, ефективної правової системи;

- комплекс загальносоціальних заходів, спрямованих на покращання об'єктивних умов життя суспільства, на формування нового суспільного середовища;

- комплекс виховних заходів, що спрямовані на виправлення деформацій правосвідомості та підвищення рівня правової культури населення.

На кожному з цих напрямків необхідне об'єднання зусиль широкого кола державних та недержавних структур, громадських

організацій, фахівців в сфері права, економіки, політики, психології, виховання тощо. Лише за цих умов можливо підвищити авторитет права та досягти успіху в боротьбі з правовим нігілізмом.

Література

1. Алексеев С. С. Теория права. — М., 1994.
2. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях // Законность. — 1993. — №2.
3. Бойков А. Д. Третья власть в России. Очерки о правосудии, законности и судебной реформе 1990 - 1996 гг. — М., 1997.
4. Виг Й. Соотношение прав и обязанностей человека и проблемы преступности // Государство и право. — 1995. — №7.
5. Завадская Л. Н. Механизм реализации права. — М., 1992.
6. Козловський А. А. Право як догма і право як ідея // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 4 - 5. — Правознавство. — Чернівці, 1996.
7. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. — М., 1982.
8. Мушинский В. О. Соотношение политики и права в регулировании социальных интересов // Советское государство и право. — 1988. — №2.
9. Нерсесянц В. С. Философия права. — М., 1997.
10. Соловьёв Э. Ю. Правовой нигилизм и гуманистический смысл права // Квинтэссенция: философский альманах. — М., 1990.
11. Ульянов В. Сможет ли государство защитить потерпевших? // Законность. — 1998. — №11.
12. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. — М., 1994.

*В. М. Вєнсдиктова
(Університет внутрішніх справ)*

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ ТА ВІДХИЛЕНЬ ВІД ЙОГО НОРМАЛЬНОЇ ТРИВАЛОСТІ

З прийняттям Основного Закону держави — Конституції [1], Україна вступила в новий етап розбудови демократичної соціальної правової держави. Тому, зараз актуальним для національної юридичної науки є теоретичне обґрунтування та активне втручання в процес кодифікації правової системи держави. Це дуже важливе і складне завдання, бо ефективність правових норм